

БИСТИН ААЛЧЫЛАРЫНЫ

Июльдун 19-таң эгелээш, бистин республикага хакас чечен чогаалдын болгаш уран чуулдун недеязы эгелээр.

Оон-биле холбаштыр хакас чамдык чогаалчылар-биле номчукчуларны таныштырдымыс.

Николай ДОМОЖАНОВ

Изен, Тыва

Леште, Партия, Россия деп, Чаагай сестер хердегенге, Чалымышталган найырлаа Ие-чүртүм мөңгө чүрттээр. Улустарың найырлаа, Улут чүрттүн күжүн калдар. Эртти бак паз ачтың калган, Вий үзүе хаялтанган.

Михаил ИЛЬЧИЧАНОВ

Шаңнал...

Хакас черин ховулар! Хан-Төөрүн эдөө дургаар Каагар, куксуң карышпаан, Каадым, чаппан куураган. Дээр бериң артың четпес, Эни черлер курган чыткан. Октябрьдың чалгын-биле Оттун келген бачын чон биле.

Иван КОСТЯКОВ

Эң-не чырык...

Кайнаар-даа бол баапысыңа, Хайралың төрөөң чериң, Угун Хунуң хала-суу Устумде бол чырып тур. Ол-ла Хунуң чырыкың Ораныңны шыа алган: Оон ховот чымыкың

Хижик көрүп чүрттөл чораан Хакас, тыва алышкылар Кремльдин халазында Каалама оруун тыпка. Кыргай Саян Урал-биле, Кызыл биле Москваны Алыс мөңгө төрөдешкен. Ак-көк Тыва чолун тыпка. Тыва-тыва динтер билер Чечектеген Тыва черден Чалыштыр тарткан Енисей хем Диктооркага алын чыдар. Хакас, тыва, орус улус Ханы инак найырлады. Хооларыңда туттун алгаш, Коммунизм тургузуп тур. Очулдураа Ю. КЮНЗЕГИН.

Николай Георгиевич Доможанов 1914 чылда төрүтүгөн. Орус болган хакас дылдарга 20 чире өмүсү ол үндүргөн, оон иштинде шүлүктер чыгыды, «Ырак азда» деп роман база бар. Парлаага чүдүлгөн, репрессиялар-кы бичип тургулаан.

Ам ол — Хакасияда башкы институтунун эртем аймакчысы, филология эртемнениң канидаты. Хакас дыл, чечен чогаал болгаш улустун аас чогаалынын талашы-биле хой эртем аймакчы ол бичип. 5—7 каттарга өөрдепте номнарынын автору.

Орус болган делегей классиктеринин, совет чогаалчыларын хай чогаалдарын хакас дылче ол очулдураан, СССР-ин Чогаалчылар элениң кижигүтү.

Ховуларга буга каапы, Улут-Хемни көвүтүлгө, Каагарлар оозун өтүр Урун орук шоошпаан, Абаналын Шет-Шет чедир Амыр халкын чоруу тур бис. Палыштың мерген сөзү Инедегиде болоткан Хакасия тутун каастай Ие-чүрттүн хаамаан — Леште башкы ордене Накая-паага чыппан чоруту! Очулдураа А. ДАРЖАА.

Михаил Еремеевич Ильичанов 1919 чылда төрүтүгөн. 1940 чылда Абаналын театр студиязын дооскан. 1942 чылга чедир Совет Армиянын хураалына турган, аар болгаштаан соода, артист болуп амылдап турган. 1953 чылда М. Горький атыг институтун дооскан.

Эдөө каш шүлүк чымыдылар ол үндүргөн. «Бун-пер», «Адыг жазык» деп доржын кижиле буруу утпаш черек. Аарыгым болдурбас хемчелерин баш удур алары өң-не чутула.

Бо аарыглардан аараан кижини азы микроб тардыкчыларын дамчыттыр ол өскүтүр. Сетир берген кижин беле микробтарын тардып чоруу таварыглар хой. Халдарың чонга таратпас дээр дивентериядан болган кижини мыйла-ла эмгелетке чыттырар.

Чамдык аарыг кижилер эмгелетке чыткан үзүндө били ол аарыгын надык узукка дайы кире аныктыг болурун билбей тур. Төрөдөр, оон кижилери-биле узукка калган болур. Оон болдурбас дээр дивенте бөгү хай-бунгун хаара тудар, кижиле-бунгун харымсалган беле-дер черек. Аараан кижилерин килеринде, баш удур нага-лаштыр сорутпа-биле өң-бүдө-ниң көмүгүлүгүн шакчып

Иван Мартынович Костяков 1916 чылда төрүтүгөн. Ада-чүрттүн Улут дайымын нарыктык, наадың ордон, медальдары-биле шааннаткан. Оон шүлүктөрүнүн болган раскостарынын чымыды номнары хой улаа паразитыг-ган.

Оон 1966 чылда паран үндүргөн «Торгу кур» деп романы номчукчулар мактаан, соңуурган номчуп турар. Ур үзүе «Хакас аал» со-луунун редакциязыга, СЭКП хакас обкомунга база айма-лап турган. Чогаалчылар элениң хакас салбырынын тарымсалгандык секретарында амылдаан.

И. М. Костяков 1942 чылдан бээр партия кижигүтү. 1949 чылдан бээр СССР-ин Чогаалчылар элениң кижигүтү.

БЕЖЕН ЧЫЛДАРНЫН ДУРГУЗУНДА

ТӨӨГҮЛҮГ БАЖЫН

Тандымын турмуздуң бой-дус тайга, сымнарың эрөө-де Кочетово суур... Ол суур-ун Кочетово атыг кудумчу-аунда чорби дугаарыг бичеккен мый бажының дам-тыкы халазында: «Бо бажын-га 1920 чылдың июньда 1922 чылдың декабрыга чедир Сергей Кузьмич Кочетовтун партия отрядының штабы турган. 1921 чылдың август 13-тен 16-га чедир Бүгү-тыванын үндөмүсчү Хураал Тыва Арат Республиканың бирги Конституцияны хулаас ала-кан» — деп адыг үндүр-биле бижилгелер ол бажынык чамы-биле эртен-дүшкөн кижилер дораан-ла аскерлер каар. Билд ам республика-нын Ада-Маадыр атыг тургустуучу мусайың салбыры туруп турар.

Бодуун темээниң талашы-биле биче-да болза, му-зайде дөргө, чонун эдилең чорааны эт-херекселдер, бижеш аскан отвиделер болган нагаалаттынып турар мате-риалдар тыва чонун револю-ция мурунда амыдыралынын база Тывага национал-хоста-галыг революциянын тилеги, Тыва Арат Республиканын тургустуунамын болган оон Совет Эмгекчилер хай на-ционалдык өң-бүдөниң на-тышкан, экономика, культу-ра талашы-биле чедип алган чалышкыларын дугайы-ла тыва улустуң эртен келген төөгүдү оруун көрүтүп ту-рар.

Бежен чылдарын мурку-ла тыва араттар феодалдар-ның болган даштыкы өмө-лөкчелерин кичик-бөгөнүн, дардалынын алааша чүс-чүс

ХООЧУННУН ЧУГААЗЫ

Музайде ол улут хураалын кырыкчыла, 1922 чылдың бээр партия кижигүтү, ам Ко-четово суурда чүрттүп турар паровалдык павловтер Семен Тойбанаевич Билирлиң чүрүтү база бар. Ук хураалдың надыг байдаты болуп эртен-ки соңуургай айтырар дээр күзүл-биле Семен Тойбанаевич чыңып бажыныгга чед берген чүгө, надыг соруталыг келгенниң чутгалыган. Ол кезек боданың олурагын, да-лаш чонка чутгалан эгелээр.

— Мен ичкан таңгыт-ла чорби беш харым турган мен. Бүгү тыванын үндөм-лөкчү Хураалдың болуп эртен-ки чүгө-Сут-Бажы бола бол-гай. Ичкан августун көчүтүп, канч хунорон чүгө. Сут-Бажы ичкан байыр-наадым шипчана кире берген турган. Хураалга киряри-биле Тыва-ның бүгү кожуунарыңдан 315 эр, херексел төлөкөр чыгып келген. Оларын ара-зында 200 азыг хире адым араттар, а өскө аркаларын

байлар, дүжүмөттөр, замалар, замалар. Оон кийин Совет Россияны. Конституцияны, Брактың Чөөн чүк секретари-лыгын болган Моол Арат Республиканың төлөөлери бо-ла бар.

Хураал эртеринерин беле-летел амыдыралын баш бу-руштар чорутуу, Тыва Арат Республиканын тургузарынын болган бирги Конституция-нын төлөөлөкчү амыдап кылган турган. Хураалды Сут-Бажы чүртүгү адым арат Оон Догуздал Шырааровчү амыктап, хай ичкынык тө-лөөлөргө дичкыткан.

Анаа улут башкынык бол-ган бажы В. И. Ленинниң үндөмчүлүгү тургускан бол-шекеттер партияны халаанг эртен-дүшкүргө дүжүрүп, амыктын, тараачыларынн тургузган, Совет казактын Ленинни на-ционал-политиказынын хер-мен кырында бажыныкы-нын дугайың Ильяновский Георгийич Сафьянов бо-

лорчу чутула.

Амгы үдө медиялыг алаба-чарлар ижия-шөйүдүгү халдарың аарыгларыңче оза кичөөнгей салып турар. Дивентерия, ижия тилин орга-низмге улут өскөргө чок, колдуңда чик эртен турар. Оон учурунда аарыг кижилер өмчөгө барбайн, бут кы-рында ону эрттирп турар. Илгиде кыялдар халдарың тардып болур.

Дивентерия — бажын ижия-шөйүдүгү аарыгларың эң-не шентеренгил ховор. Оон бичик урутар бо-ла аарыг бээр. Оон эртери аар. Дивен-терия аарыг элөөдөр ижия хевтерге бажырап, долган-лар, аарыг кижиниң адым калган. Оон чик хевтер-биле аараа улут өмчөгө барбайн боттары өмчөгө чоруктар хоралгыт. Чүс дая, дивенте-рия хоочуруна хавирка шип-чи, үр үе иштинде ону эн-ноиргө улут күжүмчүлүгүн негеттирер.

Хоочурун дивентериянык кижилериниң организмге чон солдугулаа урулор, ви-тамин четпестээр, организм-ниң шымдыкың чоруу ды-на кудулаар. Устуг болган суттер кылган чон ичкелде ишти бажырап эгелээр. Оон ичкан, ичкыг кижилер халда-ыр тардып болур.

Дивентериянык чик хев-тер-биле аараан кижилер азы-чөм магазинеринде, сүт а-водунда, урутар албан чер-леринде амыдап турар бо-ла, ол айымдыг. Ижия-шөй-үдүгү халдарың аарыг-ларында улут демиселдин кол ченес — хууда аар-ше-верин салгыры болур. Илгиде халдарын аарыг-шевер ай чорутуу чутула. Чөм кыды-рынын, чөмөкчелеринин му-рунунда, амыдап бажында кө-лөкчелериниң соода халдарын чорутуу чутула.

Чөм-ниң ичкың чөмөкчелер-чарларын, урутар албан черлеринин амыдап чыгарып аарыг-шевериниң негелдөөлөрүн оза салгыр, амыдаар чер-лериниң саптарын бажыла дөм бедик медерелдиг дем-скаар учураат.

Анык кудуктардан ускаа сутту хайыңдыбайн аяк чоруткан ижия-шөйүдү аарыг-

гаш Тывада партия отрядынын командири Сергей Кузьмич Кочетов олар чутгалан бердилер.

Хураал эртен дүжүкүрүтүп байдаты эртен. Чадаладык болгон Бажырап чыгарыкчы. Самагалдайдык Содунам. Бай-чыр ичкан болган өскө-даа фе-одалдар хураалдык иштетирин өскөртүп дээр адым орал-дышкынын кылганар. Ичкан-даа Каз-Хеминиң Конту-дан келген Салмак Огулукчи, Тос-Хемден Оон Сулдукчи, Оон Хас-оол, Эрменден Кы-рыс Доктуту, Кыргыс Далаа, Хемдерден Далаа Седен-маа, Кыргыс Ямаа, Кара-Ду-мат Думан-Медлер, Улут-Хем-ден Монгуш Самбыкыч, Он-дар Демек-Нескөгө болган өс-кө-даа адым араттар байлар дүжүмөттөргө айтыр наадым-кымы берип, чүрттүн чонун оларын үр үеин иштетке бүдүлүк байдаты, кижиле-дажыр аргакон доржын дар-ал адааша тулуп келгенни сойлаан илередиң, феодал-дарын эртен-дүшкүргө дү-жүрүп, дараакты чорукту үзүткөп, наадым хоойлу-дү-рүмү күш чок болдурун, бүгү Тываның эр, херексел араттарыга дээр эртенги ты-сырын боттарынын саваала-

АМЫДЫРАЛ КАЙГАМЧЫК-ТЫР

Мен ботта барымдаа кыл-дыр чүгө бо Кочетово суур-дан чамдык амыдыралың чы-жактерден көрүтүп көрөй. Бистин бажынымыска 69 хар-лыг Монгуш эртен чедип кел-ген, СЭКП-иниң XXIV съезди-ниң СЭНП ТК-нын чыгыа секретары ол Л. И. Брешнев-тин өткөт адыкка кылган турарын телевидер дамчыт-тыр көрүп, дыңаап олурар: «Магалыт-ла үе-дир ийин бо, урутарым. Кайа мыакта Мо-сква хоорайда болуп турар улут хураалды бажында олур-ла көрүп олурар. Шаалда шипа болза, мыагыг чүс ки-жикин дүжүгө-даа киреби чораш түс-дир ийин» — деп ол чутгалан орду.

Кырганын ичкан олурары-даа чон-тур ийин деп иш-теке болан орду. Оон өскө-н, төрөөн чери Сут-Бажыда Кочетово суурду бажы ал-ган көргө, магалас арга-жок кылдыр олур, өскөргө-гөн. Суурда сес чыл шолмаан, туубудан кылган ийи катт Култура бажымы, эмгелет-чери, харылаа бажыри, уру-тарын илди-сады, магалан дөм өскө-даа албан черлерин болган чүртталыган той-хоо тулдулары бар.

Колхозчулар хостуг шак-тарында клубка кино, көп-тер көрүп, радио дыңаап, телевидер көрүп, боттарынын төрөөн дилгити солуп, сөк-күлдү номчуп турар.

«Коммунизмин херек!»

Шыла чугаалап, Тыва Арат Республиканын тургузарын ба-ла ТАР-ның бирги Конститу-циянын төлөөлөкчү улут өмчүлүгүт, бир үе-биле дө-жүмөттөр. Оон бээр таңгыт-ла чартык чүс чыл болуп турар чүс-дир бо, огул, — деп, Семен Тойбанаевич бодунун чутгалың доосту.

Шыла-ла чартык чүс чыл. Бо дээрге эртен адыс тууса-дыр. Ичкыныг каадыг уруу болза, ам мугур бөжөн хар-лыг. Бо чонун иштетке тыва улустуң чонтуула, амы-дырал-чүртталыгында, кул-туралында калдыг өскөртүл-күлүп болган дээр! Тыва-га национал-хосталганың ре-волюциянын тилдөөлөрүнн о-дүзүлө Тываның күш-ажыкчы араттары Тыва күрүмүнн баштайгы чорби үш чылдар иштинде тускай догунаа-нымынын үзүндө улут Совет Эмгекчилер дөжүмчөк-биле бодунун намынга болган ча-лааша баштадып алгаш, эко-номик болган култура та-лаашы-биле бурунгаар улут бажынырын кылган. Совет Эмгекчилер хай националдык өң-бүдөниң составыгга кир-гендерге эгелөөн бо хунор-ге чедир Тыва таңгыттыкыс кылдыр өскөргө.

«ЧАЙГЫ АЯС ХУНДЕ» деп А. Мельниковтун фотогу.

Стадион херек

Бажы-Магалык суур чыл-белген тулум-ла сайырап, чүрттакчылары өтүп турар. Улут район төвөгө байыр-лаалар, спорттук маршалда-лар болулаар. Оун эртертер стадион чок. Кечик кы-дында бичин аймакта спорт шөлүп кылган болза-да, ол

таарыңча чок. Хоп, бут бөл-бүтүң, чик элгитиалык ишкери тоз.

Барың-Хемчик районунда Кызыл-Магалык суурга та-арымчалыг стадион туурамын үзө келет. Оун райкүрүскөн иштетиреор уктут.

Т. САРЫГЛАР.

АГААР

Бөгүн республикага бүргөн, азын турар агаар болур, чамдык черлерге динирер, кезек-кезек таттаар. Ба-рың чымыкыңныг

халгын күжү секундада 5—10 метр чедер. Агаарын температурасы хундус дагыт черлерге 20—25, өскөргө-ге 25—30 градус ийир.

Кымыла дүн болган түн-дус эдир бадуттаар, чаш та-ба. Агаарын температура-ам 26—30 градус чедир ийир.

Ооржак КЕНДЕН,

Кочетов сес чыл шко-лазынын бажымы.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

БАШ УДУР КАМГАЛАНЫҢАР

Дивентерия, ижия тили-ижи-шөйүдүгү халдарың аарыгларыңче оза кичөөнгей салып турар. Дивентерия, ижия тилин орга-низмге улут өскөргө чок, колдуңда чик эртен турар. Оон учурунда аарыг кижилер өмчөгө барбайн, бут кы-рында ону эрттирп турар. Илгиде кыялдар халдарың тардып болур.

Дивентерия — бажын ижия-шөйүдүгү аарыгларың эң-не шентеренгил ховор. Оон бичик урутар бо-ла аарыг бээр. Оон эртери аар. Дивен-терия аарыг элөөдөр ижия хевтерге бажырап, долган-лар, аарыг кижиниң адым калган. Оон чик хевтер-биле аараа улут өмчөгө барбайн боттары өмчөгө чоруктар хоралгыт. Чүс дая, дивенте-рия хоочуруна хавирка шип-чи, үр үе иштинде ону эн-ноиргө улут күжүмчүлүгүн негеттирер.

Хоочурун дивентериянык кижилериниң организмге чон солдугулаа урулор, ви-тамин четпестээр, организм-ниң шымдыкың чоруу ды-на кудулаар. Устуг болган суттер кылган чон ичкелде ишти бажырап эгелээр. Оон ичкан, ичкыг кижилер халда-ыр тардып болур.

Дивентериянык чик хев-тер-биле аараан кижилер азы-чөм магазинеринде, сүт а-водунда, урутар албан чер-леринде амыдап турар бо-ла, ол айымдыг. Ижия-шөй-үдүгү халдарың аарыг-ларында улут демиселдин кол ченес — хууда аар-ше-верин салгыры болур. Илгиде халдарын аарыг-шевер ай чорутуу чутула. Чөм кыды-рынын, чөмөкчелеринин му-рунунда, амыдап бажында кө-лөкчелериниң соода халдарын чорутуу чутула.

Чөм-ниң ичкың чөмөкчелер-чарларын, урутар албан черлеринин амыдап чыгарып аарыг-шевериниң негелдөөлөрүн оза салгыр, амыдаар чер-лериниң саптарын бажыла дөм бедик медерелдиг дем-скаар учураат.

Анык кудуктардан ускаа сутту хайыңдыбайн аяк чоруткан ижия-шөйүдү аарыг-

ниң шымдыкың чоруу ды-на кудулаар. Устуг болган суттер кылган чон ичкелде ишти бажырап эгелээр. Оон ичкан, ичкыг кижилер халда-ыр тардып болур.

Дивентериянык чик хев-тер-биле аараан кижилер азы-чөм магазинеринде, сүт а-водунда, урутар албан чер-леринде амыдап турар бо-ла, ол айымдыг. Ижия-шөй-үдүгү халдарың аарыг-ларында улут демиселдин кол ченес — хууда аар-ше-верин салгыры болур. Илгиде халдарын аарыг-шевер ай чорутуу чутула. Чөм кыды-рынын, чөмөкчелеринин му-рунунда, амыдап бажында кө-лөкчелериниң соода халдарын чорутуу чутула.

Чөм-ниң ичкың чөмөкчелер-чарларын, урутар албан черлеринин амыдап чыгарып аарыг-шевериниң негелдөөлөрүн оза салгыр, амыдаар чер-лериниң саптарын бажыла дөм бедик медерелдиг дем-скаар учураат.

Анык кудуктардан ускаа сутту хайыңдыбайн аяк чоруткан ижия-шөйүдү аарыг-

ниң шымдыкың чоруу ды-на кудулаар. Устуг болган суттер кылган чон ичкелде ишти бажырап эгелээр. Оон ичкан, ичкыг кижилер халда-ыр тардып болур.

Дивентериянык чик хев-тер-биле аараан кижилер азы-чөм магазинеринде, сүт а-водунда, урутар албан чер-леринде амыдап турар бо-ла, ол айымдыг. Ижия-шөй-үдүгү халдарың аарыг-ларында улут демиселдин кол ченес — хууда аар-ше-верин салгыры болур. Илгиде халдарын аарыг-шевер ай чорутуу чутула. Чөм кыды-рынын, чөмөкчелеринин му-рунунда, амыдап бажында кө-лөкчелериниң соода халдарын чорутуу чутула.

Чөм-ниң ичкың чөмөкчелер-чарларын, урутар албан черлеринин амыдап чыгарып аарыг-шевериниң негелдөөлөрүн оза салгыр, амыдаар чер-лериниң саптарын бажыла дөм бедик медерелдиг дем-скаар учураат.

Анык кудуктардан ускаа сутту хайыңдыбайн аяк чоруткан ижия-шөйүдү аарыг-

Чалап тур

Салгыжыларын, кассирлерин, чымыдыла четкилерин сеп-тээр амыкчыларын, электртерин, чазыкчыларын, мага-зинерге амыдаар эспедиторларын, амыкчыларын, аш-такчыларын болган чүдүрүкчүлөрүн амыкче Кызыл салгыт чалап тур.

Амыкчыларын күзөөнөр Кызыл салгытын кадрлар кыл-дыңе амык шакында келер. Кызыл хоорайың Октябрь кудумчузунда № 29 бажын.

«Тыва көдээ тулуг» трестин № 62 көжүп чо-руур механизастаттынган колонназы Кызыл хоораыга болгаш РАИОННАРГА ажил-даар ДАШЧЫЛАРНЫ дүргени-биле чалап тур. Күш-ажылды кылганын

барымдаалап, шанна-дыг кылдыр төлээр. Ажилдаарын күзөөнөр Кызылдын Заводская ку-думчузунда № 24 бажын-да № 62 көжүп чоруур механизастаттынган ко-лоннага азы «Тыва көдээ тулуг» трестке келер.

РЕСПУБЛИКАНЫН КИНОЭКРАННАРЫНГА

М. Шолоховтун шаандакы чечен чутгаларыга үндө-лөш, «Шофильм» киносту-дияга тургускан

«ДУДУСКЕНТИГ ХОВУДА»

деп фильмин көрчөр.

В ЛАЗЕРЕВОЙ СТЕПИ

КЫЗЫЛ САДЫГ.

РЕДАКЦИЈАНЫН АДРЕЗИ

Бажы, Шетиникин-Бравченко кулунузу, бажын № 3, ТЕЛЕФОНЫ: Редакторун 24-63, редакторун ораакчыларын болган пропаган-да кылдынын 35-24 харымсалгандык секретарынын 23-35 партиялыг амыкчыл кылдынын 37-13, култура кылдынын 23-34, көзгө амы-кыг кылдынын 21-47, үлөтүр кылдынын 22-64, чыга база совет — тургутуу кылдынын 41-27, информация кылдынын 20-60, бухгалтер-лыг 31-75, корректорларын 27-41. Солун келбей барганга 32-75 телефонго калар.

ТЫВА АССР-ин Министрлер Чөвүлөдүн чамында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Бажы, Шетиникин-Бравченко кулунузу 1.).

Солун неделяда 6 катап үнөр

ТС-00105.